

5. ОСВІТЯНСЬКІ ПРОБЛЕМИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Науковий вісник НЛТУ України
Scientific Bulletin of UNFU

<http://nv.nltu.edu.ua>

<https://doi.org/10.15421/40290327>

Article received 25.03.2019 p.

Article accepted 25.04.2019 p.

УДК 394.316

ISSN 1994-7836 (print)
ISSN 2519-2477 (online)

@✉ Correspondence author

N. M. Duda

nataduda@ukr.net

Н. М. Дуда, О. М. Лободинська

Національний лісотехнічний університет України, м. Львів, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ У СУЧАСНІЙ ПОБУТОВІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ АСПЕКТ

Розглянуто проблему дослідження традиції в різних аспектах культури. Потреба у синтезованому понятті "традиція" надзвичайно велика, оскільки потрібно інтегровано виразити всі види соціально організованих стереотипів людської діяльності. Ця інтеграція не означає нівелювання конкретних форм, ігнорування розбіжностей між ними. Йдеться тільки про те, щоб ці розбіжності вивчали у межах єдиного, спільного класу явищ. У традиції закладено надзвичайно важливий момент – відповідальність людини і суспільства за наслідки своїх дій і устремлень. Здатність бути відповідальним за свої вчинки не з'являється автоматично, а є наслідком постійно діючого процесу взаємодії духовних чинників зі станом середовища, в якому відбувається зародження, становлення і розвиток традицій. Традиція кристалізує поле дії побутової етики, в межах якої висвічується весь спектр повсякденної діяльності як творчої співпраці людини з природою, з іншими людьми. Розуміння і усвідомлення цього є розумінням і усвідомленням того, що творчість поза традицією призводить до дисгармонії, розщеплення, руйнування і врешті-решт до загибелі. Порушення гармонії між людиною і природою, що зображені у міфології українського народу як прагнення розкрити одвічні табу і заборони (оволодіти якимось незвичайним вмінням, бачити підземні багатства тощо), завжди призводило до трагічних наслідків. Динамізм сучасності створює ілюзію, що традиції перестали відігравати в побутовому і суспільному житті якусь істотну роль. Але і сьогодні традиція продовжує залишатись універсальним механізмом, що завдяки селекції життєвого досвіду, його збереженню і просторово-часовій передачі дає змогу досягати необхідних для існування усіх соціальних організмів стабільності і стійкості.

Ключові слова: традиція; побутова культура; побут; трансформація.

Вступ. Проблема дослідження традиції в різних аспектах культури – одна з найактуальніших у сучасних гуманітарних науках. У більшості досліджень традиції здійснено конкретно-текстологічний аналіз тих чи інших традиційних установок. Сам термін "традиція" або абсолютно синонімічний з поняттям "культура" з усіма очевидними наслідками цього підходу, або його розглядають як один з елементів культури – "культурна традиція" (Markarian, 1982, p. 78), або трактують як засіб існування примітивних інформативних систем (Levada, 1972, p. 253).

Сформоване у XIX ст. під впливом літературного романтизму це поняття стало сьогодні обов'язковим, хоча й не дуже чітким прикметником до багатьох іменників: "традиційні" у нас і кухня, і література, і боротьба, і нескорений дух, і крій спідниці, і світогляд і т.ін. Отже, означаючи все, "буквально це слово нічого не означає", – писав Луї Жуве (Zhuve, 1969, p. 154). Це, звичайно, гіпербола, але загалом, характеризуючи підходи до цієї категорії, важко не прийти до висновку, що її розглядають здебільшого з точки зору елементарного,

ніж теоретичного усвідомлення.

Мета роботи – дослідити становлення поняття традиція в побутовій культурі українців у контексті етнології, соціології, філософії та психології.

Викладення основного матеріалу. Дослідження побутової традиції охоплює вивчення різноманітних її аспектів, проявів і феноменів. Упродовж тривалого часу побутову традицію розглядали з точки зору тільки її опису, до того ж переважно в історичному (етнографічному) аспекті. Аналіз її внутрішньої сутності часто залишався за межами наукових досліджень. І це цілком виправдано, оскільки незважаючи на констатовану етнологією стійкість побутової культури, її консерватизм і навіть інертність, структури її змінюються з кожною епохою. Якщо минулі століття, до XIX, і навіть почасти до XX включно, відзначалися відносною стійкістю побутових традицій, облаштуванням повсякденного життя, то сучасна епоха відрізняється стрімкістю змін і розмитістю форм. З іншого боку, побутова традиція будь-якого народу настільки різноманітна у своїх проявах, що детально розглянути її феномени надзвичайно складно.

Інформація про авторів:

Дуда Наталія Михайлівна, канд. істор. наук, доцент, кафедра соціології та культурології. Email: nataduda@ukr.net

Лободинська Оксана Мирославівна, канд. соціол. наук, доцент, кафедра соціології та культурології.

Email: oklobodynska@ukr.net

Цитування за ДСТУ: Дуда Н. М., Лободинська О. М. Дослідження традицій у сучасній побутовій культурі українців: міждисциплінарний аспект. Науковий вісник НЛТУ України. 2019, т. 29, № 3. С. 129–132.

Citation APA: Duda, N. M., & Lobodynska, O. M. (2019). Research of traditions in the modern domestic culture of Ukrainians: interdisciplinary aspect. *Scientific Bulletin of UNFU*, 29(3), 129–132. <https://doi.org/10.15421/40290327>

Складність ця пов'язана також з девальвацією базових, традиційних, стійких для більшості соціально-культурних цінностей, загостренням суперечностей між модернізацією побутової сфери, що веде до уніфікації, і прагненням народу зберегти традиційні моделі буття.

Різностороння інтерпретація традиції як "певного типу відносин" з'явилась наприкінці 70-х років ХХ ст. (Spirkin, 1978, p. 8) у культурології, де найповніше визначав традицію проф. Е. С. Маркарян, характеризуючи її як спосіб забезпечити можливість вирішення нових творчих завдань, керуючись колективним досвідом минулих поколінь (Markarian, 1977, p. 194).

Потреба у такому синтезованому понятті "традиція" надзвичайно велика, оскільки потрібно інтегровано виразити всі види групових, соціально організованих стереотипів людської діяльності. Ця інтеграція не означає нівелювання конкретних форм, ігнорування розбіжностей між ними. Проблема тільки у тому, щоб розбіжності ці вивчали у межах єдиного, спільного класу явищ, так би мовити, в одній теоретичній перспективі. Такий погляд на традицію досить легко проектується з загальнотеоретичного рівня на конкретні об'єкти дослідження, наприклад, у нашому випадку, на побутову сферу.

Базовим для наведеної дефініції традиції є поняття стереотипу поведінки, що розглядають як вісь механізму традиції. Під стереотипом поведінки розуміють стійкі, регулярно повторювані в часі ті чи інші її форми. Стереотип у механізмі традиції здійснює систематизоване впорядкування і відбір найвагоміших фрагментів набутого переважно емпіричним способом досвіду. Саме стереотипізація перетворює хаотично накопичену суму безперечно корисних знань у доцільно організований досвід, який завдяки механізму традиції може бути збереженим і передаватися у часі. Отже, традиція – це виражений у соціально організованих стереотипах груповий життєвий досвід, який способом просторово-часового поширення акумулюється та відтворюється у різноманітних людських колективах. Ця дефініція поняття "традиція" охоплює практично всі основні його параметри: 1) традиція містить суму якоїсь важливої інформації (досвіду); 2) характер, зміст інформації визначається групою (колективом), в якому вона побутує; 3) відбір, поширення та передача інформації здійснюється традицією через закладені у її структурі механізми.

Але це, на наш погляд, тільки один аспект прояву традиції. Традицію розглядають тут тільки як механізм для збереження і передачі певних норм і установок (Vlasova, 1980, p. 32). Самі ж норми і установки (досвід, інформативний масив) виносять в якусь умовно-абстрактну площину, які ніяк не впливають на традицію, виступаючи у ролі своєрідного "вантажу". На наш погляд, "вантаж" не менш важливий, ніж його носій. Більше того, норми і установки самі визначають способи свого розвитку у традиції, оскільки вони також є традицією. Тому доцільніше розглядати традицію як інтегральну категорію, яка поєднує у собі і набір побутових ідей, норм, установок, і механізми їх реалізації. Такий підхід трактує традицію у побутовій культурі не тільки як механічний стереотип поведінки, а як визначену і закріплену соціальну норму.

На побутовому рівні традиція виявляється так: 1) вона втілює в собі типовий, еталонний зразок певного явища, що накладається на конкретну ситуацію; 2) вона

є набором певних правил дії у кожній конкретній ситуації прояву певного явища. У першому випадку норма виконує роль програми дії, у другому – втілює саму дію, тобто конкретні вчинки (Bobneva, 1978, p. 74).

Оскільки жодну, навіть найтипівішу, побутову ситуацію неможливо повторити і відтворити абсолютно точно (про що знали вже древні греки: згадаймо про одну і ту саму річку, у яку не можна увійти двічі), то варто допустити, що кожне наступне повторення якогось явища як конкретної дії буде відрізнятися від попереднього, а отже, саме це явище у своєму еталонному (найчастіше – першому за часом) зразку буде змінюватися, тобто спотворюватися. Рано чи пізно у зміст традиції проникнуть нові віяння, трапляться події, що стимулюватимуть появу нової, часто несумісної з традицією інформації. Інновації неминучі навіть тоді, коли у відтворених масивах інформації немає суперечностей – час минає, і з його плином середовище, у якому існує традиція, не залишається незмінним.

Збереження традицією досвіду у побутовій сфері означає найперше стабілізацію нею певного побутового, щоденного ритму. Такий ритм не тільки закріплювався традицією, а й ідеологічно нею обґрунтовувався.

Побутова культура – стійкий шар культури етносу, що передається від покоління до покоління, основні елементи якого (заняття, звичаї, обряди, громадське життя та ін.) диференціюють і розмежовують один етнос від іншого. Побут – один з головних основ життєдіяльності людини. Для того, щоб вести здоровий спосіб життя, повноцінно працювати, набувати і поновлювати знання, засвоювати духовні блага, людина повинна мати влаштований побут, доступ до соціальних, економічних, політичних і духовних ресурсів, які дадуть їй змогу достойно жити. Без врахування цих чинників будь-які реформи приречені на провал. Цим передусім зумовлена важливість цієї теми, її наукова і практична значущість. Водночас на наших очах зникає чимало елементів, а то й цілих комплексів традиційного побуту.

Традиція не вимагає від своїх носіїв якоїсь особливо глибокої аналітичності у ставленні до себе: свідомість носіїв і виконавців традиції включається у її схему тільки, коли та з якихось причин не спрацьовує. Саме тому консерватизм у збереженні традицією набутого досвіду – переважаючий і вирішальний чинник, а проникнення інновацій йде повільно і майже винятково за рахунок відхилень від традиційної схеми.

Саме з консерватизмом традиції пов'язаний властивий всім традиційним системам культ предків і старших. Знання термінів і характеру тих чи інших дій, збереження і передача побутових норм і обрядів – всі ці знання є у старшого покоління. Консерватизм проявляється і через стиль поведінки старших за віком: непопулістична впевненість у своїй абсолютній правоті, усвідомлення (часто гіпертрофоване) значущості і незмінності набутого ними досвіду, занижена оцінка молодших тощо. Певною мірою такий консерватизм навіть стимулює появу нового, але тільки шляхом розриву з попередньою традицією, а не її еволюцією.

Традиція у побутовій сфері проявлятиметься і як спосіб регуляції щоденного життя: регламентує зміст, порядок і технологію виконання тих чи інших робіт на основі закріпленого практично значущого досвіду, керує ходом конкретних операцій і через закладену у ній систему санкцій контролює їх ефективність.

Найдієвішим засобом реалізації традицією регулятивної функції є громадська думка, яка, власне, здійснює керування і контроль як повсякденного життя загалом, так і конкретних ситуацій зокрема. Думка сім'ї, родичів, ровесників, сусідів, суспільства загалом є вирішальною в оцінці поведінки як окремої особи, так і родини чи громади. Система санкцій, що застосовують до порушників, різноманітні: незлоблिवе і саркастичне висміювання, бойкот, а також за потреби залучення державної влади: адміністративних арештів, штрафів – все це активно використовують громадські органи.

Регуляція традицією побутових процесів взагалі можлива тільки за однієї умови: усвідомлення кожною особою важливості діяти відповідно до нормативних вимог традиції. Дії мають бути суворо послідовними і узгодженими між собою. Таке усвідомлення можливе тоді, коли традиція існує як щось більше, ніж просто "кодекс правил" поведінки чи навіть комплекс звичаїв і ритуалів, адже реалізація традиції – не є і не може бути самоціллю. Для визнання верховності і переваги традиції вона мусить існувати як світоглядна, ідеологічна система цієї групи та особи. У ній має бути закладене і передбачене її вище, сакральне призначення.

Отже, в традиції закладено надзвичайно важливий момент – відповідальність людини і суспільства за наслідки своїх дій і устремлінь. Здатність бути відповідальним за свої вчинки не з'являється автоматично з проголошенням навіть найблагородніших намірів, а є наслідком постійно діючого процесу взаємодії духовних чинників зі станом середовища, в якому відбувається зародження, становлення і розвиток традицій. Традиція кристалізує, таким способом, поле дії побутової етики, в межах якої висвічується весь спектр повсякденної діяльності як творчої співпраці людини з природою, з іншими людьми, співпраці, а не перетворення і, тим більше, підкорення. Розуміння і усвідомлення цього є розумінням і усвідомленням того, що творчість поза традицією призводить до дисгармонії, розщеплення, руйнування і врешті-решт до загибелі.

Порушення гармонії між людиною і природою, що зображені у міфології українського народу як прагнення розкрити одвічні табу і заборони (знайти цвіт папороті, оволодіти якимось незвичайним вмінням, наприклад: бачити підземні багатства, в одну ніч вирощувати фантастичний урожай тощо), завжди призводило до трагічних наслідків. Водночас, цей світогляд також використовував традиції у своїх інтересах, визначав найважливіші для себе її елементи, коректував за їх допомогою свій подальший розвиток.

Найпростішим соціальним організмом у процесі формування, збереження і, особливо, передачі традицій в українців була і залишається сім'я. Українська сім'я також віками була первинним, а подекуди і єдиним трудовим колективом у натуральному чи напівнатуральному виробництві. Виробничі процеси співіснували з домашнім родинним побутовим життям, наприклад: формування матеріально-виробничої основи сім'ї відбувалось у рамках такої складної і урочистої сімейної події, як одруження, а сам механізм передачі трудового досвіду існував у системі виховання і міжпоколінних відносин у сім'ї: "родина є дуже важна, бо дитина привикає до групового життя на природній, а не на штучній дозі" (Kniazhynskyi, 1959, p. 93).

В основі механізму традиції лежить емоційне її прийняття (Saltykov, 1972, p. 9). Якщо уявити механізм традиції як відтворення цього зразка, то реалізація його відбувається через такі соціально-психологічні форми, як наслідування, навіювання і т. ін. У реальній практиці людського спілкування жодна з цих форм не існує у "чистому вигляді", але їх взаємодія демонструє роль емоцій у процесі часової передачі традицій.

Однією з форм такої передачі є наслідування. Загалом, як на індивідуальному рівні, так і на рівні сім'ї, його можна охарактеризувати як спосіб пізнання новим поколінням основних традиційних стереотипів трудової діяльності даної спільноти. Механізм наслідування можна розглядати як ключовий метод етнопедагогіки, основою якої є трудове виховання. У цьому розумінні механізм наслідування діє як у рамках окремої сім'ї, так і у межах колективу ровесників.

У родині наслідування традицій проявляється як повторювання дітьми дій старших членів сім'ї: батьків, старших сестер чи братів. На рівні групи однолітків – як намагання довести свою більшу, порівняно з іншим, майстерність у тій чи іншій справі. На всіх рівнях різною мірою діє механізм контролю за процесом засвоєння молоддю тих чи інших операцій.

У дитячому віці формула наслідування проста: "роби, як я". Втілювати її можна ще в іграх, забавах. Для підлітка вона звучить вже по-іншому: "роби, як я і разом зі мною"; наслідування відбувалось безпосередньо, в реальних, а не у штучно створених (як у іграх) умовах відтворення тієї чи іншої побутової ситуації. Як зазначав визначний французький психолог Ж. Годфруа, наслідування – це такий спосіб навчання, при якому діти відтворюють дії моделі (дорослих), не завжди розуміючи їх значення (Godfrua & Arakelova, 1992, p. 316). Наступний етап визначає, власне, уже не так наслідування чийсь дії, як самостійне здійснення власної: "роби сам, без мене чи разом зі мною". На цьому етапі механізм наслідування ще може існувати як механізм вдосконалення набутого вміння чи навичку.

Навіювання, як одна з форм міжпоколінної передачі традицій, до певної міри проявляється і в механізмі їх наслідування як сприйняття зовнішньої інформації без її критичного осмислення. Ми уже наголошували, що традиція принципово обходиться без критичного її осмислення і що будь-яка критика або руйнує певну традицію взагалі, або хоча б кардинально змінює її. Окрім цього, відомо, що навіювання ефективніше діє на групу, на колектив, натовп, а традиція – прояв саме колективного, групового мислення. Навіювання у традиції формує своєрідне замкнене коло: усвідомлення особою того, що цю традицію поділяють інші, призводить до того, що на окрему людину діє уже не тільки абстрактна ідея, а сукупність авторитетів інших людей; з іншого боку, чим активніше проявляється традиція, чим вищий її авторитет, тим значніший ефект навіювання вона створює.

Висновки. Динамізм сучасності створює ілюзію, що традиції перестали відігравати в побутовому і суспільному житті якусь істотну роль. Але і сьогодні традиція продовжує залишатись універсальним механізмом, що завдяки селекції життєвого досвіду, його збереженню і просторово-часовій передачі дає змогу досягати необхідних для існування усіх соціальних організмів стабільності і стійкості. Різниця тільки у тому, що, на від-

міну від минулого, часовий період реалізації традиції став коротшим – міжпоколінна передача досвіду уже не визначає сутність традиції, бо зміст її може змінюватись часто у межах одного покоління, а не кількох, як раніше.

Постійне оновлення, вироблення нових соціально організованих моделей діяльності людей хоч і ставлять зовсім нові проблеми перед людьми, проте не ведуть до зміни самого механізму їх дії. Отже, для ефективного впровадження нових знань і технологій потрібно засвоїти як механізм самого цього впровадження, так і способи їх реалізації, розвитку та видозміни.

Перелік використаних джерел

- Bobneva, M. I. (1978). *Sotsialnye normy i reguliatsiia povedeniia*. Moscow: Nauka, 312 p. [In Russian].
- Godfrua, Zh., & Arakelova, G. G. (Ed.). (1992). *Chto takoe psikhologiya*. (Alipova, N. N., Pegelau, A. V., & Arakelova, T. Ia. Trans.

- from French). Moscow: Mir, 491 p. (Vol. 1), 370 p. (Vol. 2). [In Russian].
- Kniazhynskiy, A. (1959). *Dukh natsii. Sotsiologichno-psykholohichna studiya*. Niu-York – Filadelfia – Miunkhen, 292 p. [In Ukrainian].
- Levada, Iu. (1972). Traditciia. *Sovetskaia filosofskaia entsiklopediia*, 5, 253–257. Moscow: Nauka. [In Russian].
- Markarian, E. S. (1977). *Integrativnye tendentsii vo vzaimodeistvii estestvennykh i obshchestvennykh nauk*. Yerevan, 230 p. [In Russian].
- Markarian, E. S. (1982). Uzlovye problemy teorii kulturnoi traditsii. *Sovetskaia etnografiia*, 2, 78–114; 3, 45–71. [In Russian].
- Saltykov, G. F. (1972). Traditciia, mekhanizm ee deistviia i nekotorye osobennosti v Kitae. *Rol traditsii v istorii i kulture Kitaiia*, 4–24. Moscow: Nauka. [In Russian].
- Spirkin, A. G. (1978). Chelovek, kultura, traditciia. *Traditciia v istorii kulturny*, 5–15. Moscow: Nauka. [In Russian].
- Vlasova, V. B. (1980). Traditciia kak sotsialno-filosofskaia kategoriia. *Filosofskie nauki*, 4, 30–39. [In Russian].
- Zhuve, L. (1969). *Mysli o teatre*. (Trans. from French). Moscow: International Literature Publishing House, 298 p. [In Russian].

N. M. Duda, O. M. Lobodynska

Ukrainian National Forestry University, Lviv, Ukraine

RESEARCH OF TRADITIONS IN THE MODERN DOMESTIC CULTURE OF UKRAINIANS: INTERDISCIPLINARY ASPECT

This article examines the problem of studying tradition in various aspects of culture. The need for a synthesized notion of "tradition" is extremely great, since it is necessary to integrate all kinds of human activity. This integration does not mean ranging concrete forms, ignoring the differences between them. The only problem is that these differences are studied within a single, common class of phenomena. Traditionally, an extremely important moment obtains the responsibility of people and society for the consequences of their actions and aspirations. The ability to be responsible for actions does not appear automatically with the proclamation of even the noblest intentions but is the result of the ongoing process of interaction of spiritual factors with the state of the environment in which the origin, formation, and development of traditions occurs. Therefore, the tradition crystallizes the field of action of everyday ethics, in which the whole spectrum of everyday activities as creative cooperation of a person with the nature with other people, cooperation, and not transformation and, moreover, subjugation is displayed. Understanding and appreciation of this is an understanding and awareness that creativity beyond tradition leads to disharmony, splitting, destruction, and eventually death. Destructions of harmony between people and nature, depicted in the belief of the Ukrainian people, as a desire to reveal eternal taboos and prohibitions (for example: to see underground riches, to grow fantastic crops in one night, etc.), always led to tragic consequences. The dynamism of modern times creates the illusion that traditions have ceased to play a significant role in domestic and social life. But even today, the tradition continues to remain a universal mechanism that, thanks to the selection of life experience, its conservation, and spatial and temporal transmission, can achieve the necessary for the survival of all social organism balance and stability.

Keywords: tradition; consumer culture; way of life; transformation.